

Inga Björk

Härjedalen

Vandring i sommarljus

Går över fjällmyr och genom fjällnära skog. Utsikten från myrspängerna är milsvid. Stigen vindlar genom den skirt grönskande skogen. Det är försommar här helt nära fjället, enligt kalendern är det högsommar, det är den 3 juli. Solen bränner och jag är på väg till Sveriges sista jordbruk i väglöst land. Gräset på myrarna är fortfarande grågult mellan de försiktigt spirande gröna stråna. På fjället i väster ligger en snöfläck.

På Lillhärjåbygget träffade jag Ann, Karin, Eva, Sture och två drängar. Karin och Sture har nu båda gått ur tiden. Karin som var över sjuttio år tog över jordbruket efter sin mamma och morbror. Nu har Ann med hjälp av systemen Eva i sin tur tagit över efter mamma Karin.

Solen gassar under min vandring och åskmolnen närmar sig från söder. Broms, mygg och knott surrar runt huvudet då vinden som förebådar åska mojnar. De sex kilometrarna från Storhärjåvallen till Lillhärjåbygget har familjen gått i sex generationer. I dag går en dålig bilväg till Storhärjåvallen, men så har det inte alltid varit, det var inte länge sedan detta landskap var i stort sett väglöst. Kvinnor och män gick på stigar som denna, ofta var de på väg till fåbodvallen eller vallade korna. De flesta levde i bygemenskaper under vintern och i fåbodvallar under sommaren. Lillhärjåbyggets solitära läge som åretruntjordbruk var ovanligt redan då.

Från den högsta punkten under min vandring ser jag fjälltopparna rada upp sig från sydväst till nordost. Jag tar paus och njuter av utsikten till en kopp kaffe och en bit choklad. Nu har jag svagt medlut de två återstående kilometrarna ner till gården. Ett skönt svalkande regn börjar falla och innan jag är framme har jag blivit genomblöt. Den tryckande värmen är borta.

Gård i väglöst land

Korna har alltid varit kvinnornas ansvarsområde. En karl med självaktning mjölkade inte! Korna var centrala i ett landskap där få grödor hann mogna innan frosten slog till. Kvinnan skötte alla sysslor runt mjölken. På vintern fick hon ofta också sköta alla människans göromål, då han låg borta på skogsarbete, på jakt eller var på resande fot. Överskottet av mjölkproduktionen såldes på marknader vid östkusten eller i Norge. Mångsyssleriet var en förutsättning för överlevnaden i det karga landskapet. På sommaren tillbringade flickor och kvinnor sin

tid med korna på fåbodvallen. Många är de, både kvinnor och män, som i backspegeln vittnat om att kvinnorna bar de tyngsta lasset. I deras minne handlar det då om mor, farmor och mormors aldrig sinande arbete.

När jag kliver in i Lillhärjäbyggets sommarladugård, eller fjôs som det heter på härjedalska, måste jag böja på nacken för att ta mig in genom den låga dörren till det gamla timrade huset. Det tar ett tag innan ögonen vänjer sig vid skumrasket, kontrasten är stor mellan mörkret här inne och den ljusa dagen där ute. Det är bara dörren, jag just klivit in genom, och en lucka i andra ändan av det tio meter långa rummet som släpper in en gnutta ljus. De breda golvtilljorna är rensopade. Korna och kalvarna som kommit hem tidigt för att söka skydd mot knott och broms, glor på mig från sina platser. Och jag måste tillstå att jag glor tillbaka, lika nyfiket som korna.

Relationen kvinna-ko är närmast en kärleksrelation. Många gamla kvinnor talar ofta med passion om kor som inte längre finns. De talar om Majros och Gullfina och får något drömskt i blicken. På samma vis är Karin sorgsen för att hon inte längre kan gå ut till korna. Karin sörjer också för att hon känner att hon inte kan göra rätt för sig längre.

Ann och Eva springer, klädda i ladugårdskläder och med klutar på huvudet, med mjölkhinkar och sulor till korna. De hämtar varmt vatten ur en stor gryta som står och puttrar över elden nere vid den porlade Lillhärjeån. Jag går gent över ängen mot Ann och grytan och får en åthutning, som jag först inte tar på alvar. ”Du måste gå på stigen!” Jag förstår, efter ett ögonblick att hon inte skämtar, att här är varje grässtrå viktigt att spara till hö inför vintern.

Ann bestämde sig för några år sedan att flytta hem från samhället för att överta barn-domshemmet, då det började bli tungt för mamma Karin och hennes sambo Sture att sköta gården. Hon hoppade av sitt trygga jobb inom vården, då hennes två döttrar var vuxna och inte längre behövde henne, till ett liv som var mer jordnära. Vården av gamla och sjuka hade enligt Anns mening blivit allt mer omänsklig. Hon ville tillbaka till ett mer värdigt liv. ”Dagens samhälle är så långt från verkligheten. Ingen kan egentligen överleva i det samhälle vid skapat i dag” säger hon. ”Att leva på ett självförsörjande jordbruk känns riktigt och äkta. Så här har människor levt i årtusenden. Det håller, det ger livskvalitet och helhet”.

Men att flytta tillbaka till det gamla från det moderna och bekväma nutidssamhället var inte helt okomplicerat, även om Ann vuxit upp på gården blev det tungt. Att leva ensam och ta hand om hela jordbruket och två gamlingar, ofta isolerad från omvärlden, blev övermäktigt

och sedan ett år har också Anns syster Eva flyttat hem. Nu går jobbet lättare att sköta och det finns alltid någon att tala med om sådant som är svårt. ”Jag förstår inte hur jag orkade innan”, säger Ann. Det finns dessutom alltid en dräng på gården, sedan Riksantikvarieämbetet utsett gården till Kulturresevat, en dräng som kan utföra de tyngre sysslorna vilket hjälper Eva och Ann att hålla gården i gott skick.

Lillhärjåbygget är unikt eftersom det drivs under spartanska former året runt helt utan vägförbindelse! Men det finns flera fåbodvallar i bruk som också de bedrivs under enkla förhållanden under sommaren. Nedanför Sonfjällets markanta topp håller familjen Kristoffersson till. Anna-Karin och hennes bror är yngst. Anna-Karin talar med inre glöd om Nyvallen. Hon vet, även om det är långt dit, att hon kommer att ta över och driva fåboden vidare då hennes föräldrar inte längre vill eller kan. Hennes stelopererade rygg är inget hinder. Anna-Karin är några och tjugo och lever ensam med ungdjuren på vallen vår och höst, innan mor, far och bror kommer efter med korna. Under sommaren tar familjen emot många besökare, människor som är nyfikna på hur livet ser ut i en levande fåbod. Några kommer över dagen, andra stannar i veckor. De är en del av försörjningen och är naturligtvis varmt välkomna. Men ibland behöver Anna-Karin en paus från det intensiva sommarlivet. Då tar hon sitt tält i ryggsäcken, lite mat och sin hund och går upp på fjället. Rädd för att vara ensam är hon inte, varken på fjället eller under de mörka höstkvällarna. Trots att hon lever i Sveriges björntätaste område.

I Lillhärdal bodde Maria på Bildhöst. Hon gick med sina djur till fåboden i 69 år ända sedan hon var sex år. Sommaren 2007 blev Marias sista sommar på Bildhöst. Nu finns det snart inte en levande fåbod i det förr så fåbodtäta Lillhärdal.

I västra Härjedalen finns familjen Hjorts fåbodvall i Bruksvallarna och Wagenius i Ramundberget. Även Lillhärjåbygget har en vall, Hackåsvallen, dit man brukade gå på sensommaren då betet runt Lillhärjåbygget började bli glest.

Stor-Märet, Helga, Karin Vildstjärna

I Lillhärdal brände de häxor – samma dag som jag gick för att besöka denna gård i väglöst land. Det var en filminspelning på gång. Men för trehundra år sedan var det på riktigt. Jan Guillous dramadokumentär för TV om häxprocesserna som grasserade under några år i slutet av 1600-talet spelades delvis in i Lillhärdal. Byn drabbades 1668 av denna häxprocess som spridit sig från Älvdalen, där det hela tagit sin början samma år. Många utpekades som häxor i Lillhärdal,

Anna-Karin Kristoffersson på Nyvallens fäbodvall vill driva jordbruket och fäbodvallen vidare. Fäboden har funnits i släktens ägor sedan 1700-talet. Fotograf: Inga Björk.

men den första som drabbades var Stor-Märet Jonsdotter. Denna 23-åring utpekades som häxa, mot sitt nekande, och stod fast vid att hon inte var någon häxa, att hon inte varit på besök i Blåkulla och att hon inte bolat med djävulen. Trots att tre yngre syskon som också utpekades erkände och trots att Stor-Märet inte skulle få syndernas förlåtelse – i ett djupt troende Sverige – erkände hon inte. I september 1672 brändes hon tillsammans med sin syster och två andra unga kvinnor på bål. Och detta var inte det enda häxbålet som brann i Sverige, eller ens i Lillhärdal, men på grund av sitt mod och sin ungdom har Stor-Märit utmärkt sig.

Det finns några fler historiska kvinnor i Härjedalen, okända kanske för de flesta utanför landskapet. Helga, Kung Anunds ”fränka”, är en. Helga tillhör härjedalsmyten och om hon är en verklig person vet vi inte. Hon och Härjulf Hornbrytare är enligt myten landskapets första inbyggare. På 800-talet slog de sig ner i Slyaros vid Härjeån i sydligaste Härjedalen. Myten berättar inte mycket om Helga, men som vanligt mer om mannen, Härjulf, som var märkesman – fanbärare – hos en norsk småkung. Därifrån var han tvungen att fly då han slagit ihjäl en annan av kungens män med kungens eget dryckeshorn. Härjulf flydde till Anund, en småkung i Uppsala, och där förälskade han sig i Helga, som tillhörde kungens hov. Det gillade inte kungen, så ännu en gång var Härjulf tvungen att fly, denna gång till obebodda trakter i gränslandet till det som en gång skulle bli Sverige och Norge.

Vem Helga var kan man från dessa rader bara fantisera om. Kanske var hon samtida med munken Ansgar, som under 800-talet gjorde de första misslyckade försöken att kristna människorna här i Norden. Var det en kristen kvinna Härjulf tog med sig till denna ödsliga bygd? Överhogdalstapeten tillskrivs Helga av några. Tygtapeten återfanns i en kyrkbod i Överhogdal 1910 och visade sig efter ett kol14-prov vara ungefär samtida med Helga och Härjulf. Detta är det äldsta och bäst bevarade stycke tyg från vår förtid. Men Överhogdalstapeten, eller rättare - tapeterna, för det är frågan om fyra stycken, har inte bara en utan flera väverskor. Tapeten återger en berättelse som är svår att tolka. De som tror att Helga är väverskan säger att det är berättelsen om hennes liv, mötet med Ansgar och om flykten till Härjedalen. (En exakt kopia av tapeten hänger på museet i Överhogdal, men originalet finns på Jamtli i Östersund.) Härjulf och Helga och deras följe var naturligtvis inte de första att bosätta sig i det som skulle komma att kallas landskapet Härjedalen. Jägarfolk av betydligt tidigare dato har lämnat sina tidigare spår här, i både öster och väster.

Kanske var dessa jägarfolk samer, men om det vet vi inte mycket. Från 1600-talet

Ellinor Sydberg, en modern Helga. Ellinor har framställt kopian av Överhogdalstapeten som finns i Överhogdal. Det krävde flera år av forskning runt, vävteknik, linet och färgernas beskaffenhet innan själva arbetet med väven kunde börja. Nu bor hon i den lilla byn Linsellsjön, till för ett par år sedan utan el. Foto: Inga Björk.

registreras för första gången tvister mellan bönder och samer. Tvisterna handlar om rätten till renbete, och om var gränsen för detsamma skulle gå. Berättelsen om Karin Vildstjärna är troligen från denna tid. Samerna i Härjedalen hotades av fördrivning. Karin stal kungabrevet från Ljusnedals Prästgård, som medgav fördrivningen av samerna från landskapet. Karin begav sig med brevet i konten och med skidor på fötterna till Stockholm. Hennes mål vara att söka upp kungen. Utanför huvudstaden fann hon honom ute på jakt. Han konstaterade att brevet inte var skrivet av honom. Kungen var imponerad av Karins bedrift att skida hela vägen från det avlägsna Härjedalen till huvudstaden och kanske var han också imponerad av hennes fräckhet, både av att stjäla brevet och att söka upp honom – självaste Kung av Guds nåde. Brevet visade sig vara en förfalskning, och Karin skidade hem igen med en fullmakt från kungen som sa att samerna hade fortsatt rätt till renbeteslandet i Härjedalen. Kungen gav Karin tillnamnet Vildstjärna för det civilkurage hon visat.

Att besöka en gård som Lillhärjäbygget eller en vall som Bildhöst ger själsro. Om det är så att platsen byggdes på en rofylld plats eller om det är något som uppstår med tiden vet jag inte. Kanske är det så enkelt som avsaknaden av elektricitet. Att klättra över grinden som håller korna ute från slätterängarna runt gården, det är som att kliva in i en magisk ring. Hela mitt sinne fylls med frid. Även om det här arbetas idogt och oavbrutet, gör man det till synes utan hets. Därför är det svårt att lämna platsen, att lämna köksbordet där vi suttit och pratat, att lämna gårdstunet, farstubron och ängarna och den nyutslagna rönnen. Men jag har en vacker vandring framför mig i sommarnatten, i en värld som lagt sig till ro efter en urladdning av sommarregn.

Rosa Taikon i Flor

Mycket handlar om förr i ett landskap där befolkningen har en hög medelålder. För kvinnornas del innebär det minnen från fåbodvallarna och korna. Men det finns ett nu också, och en framtid. Mitt i nuet lever Rosa Taikon trots sina 79 år i byn Flor, mitt i storskogen, i gränslandet mellan Härjedalen och Hälsingland. Hon kämpar mot rasismen och är verksam som silversmed. Sina unika alster ställer hon ut runt om i världen. Paris, Irland, Nationalmuseum i Stockholm och Röska i Göteborg är några av de platser där hon ställt ut under fyrtio år. Rosa brinner! Hon skriver sin historia som är romernas historia. Om hur det var när hon var barn. När de som kallades zigenare, inte fick bo i hus utan var förpassade till lägerlivet. Och om hur hon inte fick gå i skola. Rosa lärde sig läsa som ung vuxen. När hon och jag en

dag reser genom landskapet, undrar hon över de stora flyttblocken som ligger i landskapet runt Överhogdal. Jag berättar, vad jag minns av det jag själv lärt mig i skolan, om hur dessa block blivit kvar efter inlandsisen, Rosa fascineras och vill veta mer. En kunskap, om än med vissa hål efter år av glömska, men ändå en självklar vetskap för mig, förefaller inte längre så självklar. Vad det innebär att inte ha fått gå i skola blir plötsligt väldigt tydligt. Det är då än mer anmärkningsvärd att Rosa vågar ta plats och säga ifrån. ”Det har jag lärt mig som vuxen”, säger hon, ”som barn fick man stå med mössan i hand”. Hon talar med stora gester och påvisar de fördomar som vi fortfarande dras med mot hennes folk. Innan jul 2004 satt hon i studion med Barnekow då SVT hade temakväll om romer. Kvällen avslutades med långfilmen *Gadio Dilo av regissören till Zigenarnas liv*, Tony Gatlif. ”Den var fruktansvärd” säger Rosa, ”om jag vetat skulle jag aldrig satt mig där i studion. Så lever ingen rom!” Filmen var enligt Rosa full av fördomar, med inslag av sex och dans, och med ett vulgärt språk. Själv dansade hon och hennes syster Katarina ”Katitzi” i filmen *Singoalla*, också det innan de visste vilken djupt fördomsfull historia den byggde på. ”Den filmen skulle jag inte ha tagit ett steg i”, säger hon nu, ”om jag vetat”.

OS-guld

I byn Lillhärdal är inte bara historien levande. Anna Karin Olofsson har också ärat sin hembygd genom att ta hem två OS-medaljer under vinter OS i Turin, en i guld och en i silver. Hon trivs med lugnet i den lilla byn. Det är en skön plats att komma tillbaka till efter allt ståhej. Från sitt köksfönster i morfarshuset har hon en milsvid utsikt över skogar, sjöar och byn. Anna Karin växte upp i Sveg, där hon och en annan guldmedaljör från OS i Turin gick i samma klass och dessutom var bästa vänner – Anna Svärd i Curlinglandslaget. Nu ses de inte så ofta, det blir inte så mycket tid för det när Anna har flyttat till Stockholm. Frågan hänger i luften och måste komma ut. Var de båda ”vinnarskallar” redan då? På den frågan svarar Anna Karin nekande. ”Nej, Anna var mer av den lugna sorten, hon var duktig på att rita. Jag var mycket ute i naturen.”

”Några funderingar på att vinna OS när jag var barn hade jag inte heller. Jag ville bara se vad jag kunde uppnå”, säger Anna Karin. Ett steg i taget, där varje tävling var en utmaning. Anna Karin har ingen favoritplats i landskapet, hon tycker om både skog och fjäll. Det hon ser mest av är skog, hon är uppvuxen i och lever i den skogrika delen av landskapet. Det enda hon har emot skogen är att det kan bli lite väl spännande att träna i den terrängen. På sina milsvida träningspass ser hon många spår av björn. En gång har hon stött ihop med en

Skidskytten Anna-Karin Olofsson. Fotograf: Inga Björk.

bjässe, men björnen var räddare än Anna Karin, så det avlöpte väl!

Fjällkor och hästar

I västra Härjedalen, som är den mest livaktiga och expanderande delen av landskapet, är man mer fokuserad på framtiden än i övriga delar. Här växer det så det knakar, drivkraften är sommar och vinterturism, med skidor och fjäll som stomme. Här finns flera kvinnliga konstnärer däribland Gunilla Ellis i Funäsdalen. Hennes textilkonst, exklusiva kläder i eget vävt tyg, kan man bl. a. finna i Hedeviken på Trosavik och på Elliseum i Funsäsdalen, ett galleri hon driver med sin man, som också han är konstnär. Anita Forssell, som har stuga i Ljungdalen, målar färgglada hästar och skriver böcker om torkad mat och resor längst 60: de breddgraden. Hennes hästar går att hitta på Skogs Krog i Funäsdalen eller i Ljungdalen i hemslöjdsaffären. Magdalena Brunzell med sina fjällkor hittar man i Tännaldalen, och

hennes vackra kobilder finns utspridda över landskapert. Så till exempel finner man alltid hennes bilder på Skoogs Krog i Funäsdalen och på Stinas restaurant i Tännadalen. Samiskt konsthandverk går att finna i både Funäsdalen och i Mittådalen. I Mittådalen finns också Laila Wilks konstfullt designade kläder. Kläder som har en samisk grund, men som kan bäras av alla.

Ett levande Fjällmuseum finns också med vacker utsikt över fjällen, där de flesta medarbetarna och deras unga chef är kvinnor. Och vi får inte glömma den årliga filmfestivalen första helgen i oktober varje år i den lilla byn Tännäs, där flera av eldsjälarna är kvinnor.

Det finns så många fantastiska kvinnor i detta ofta bortglömda landskap. Kanske måste man som kvinna vara lite envis för att bita sig kvar i Härjedalen, där man ofta har blicken riktad mot främst manliga sysselsättningar. Jakt, fiske och skoter är centrala begrepp för dem. Men kvinnornas – i alla fall de kulturellas – intressen kommer ofta i skymundan.

På väg ut för fjällmyrarna tillbaka till bilen och det moderna samhället, vänder jag mig om under ett kort ögonblick, innan knott och mygg hinner i kapp mig, och ser på de mjukt rundade fjälltopparna som avlöser varandra, Vedungen i väster, Sömlingshogna i nordväst vid Lofsdalen och i norr baksidan av Sonfjället. Himlen rodnar klockan närmar sig midnatt, dagens värme har givit plats för en behaglig svalka.

Läs gärna

Björk, Inga: Butöser och andra härjedalskvinnor, Härjedalens kulturnämnd

Guillou, Jan: Häxorna försvarare, Piratförlaget 2002

Hammarin, Lars: Bot och botare i Jämtland och Härjedalen, Jamtli förlag 1998

Larsson, Maria/Gustavsson Monica (red.): Livstycken, Folkrörelsernas arkiv, Jämtland 1993

Rutfjäll, Sigrid/Lundmark, Bo (red.): ABC i fjällen, nomadläraren Sigrid Rutfjäll berättar,

Lindfors förlag, 1989

Stenvall, Lars-Göran: Sällsamheter i Härjedalen, Rabén & Sjögren, 1984

Wikman, Sture: Fenrisulven ränner – en bok om vävarna från Överhogdal, Jämtlands läns-museum 1996